



ПИРОЖКОВ
Сергій Іванович –
академік НАН України,
віцепрезидент НАН України,
голова Секції суспільних
і гуманітарних наук
НАН України

ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОСТІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА МИРУ

Стенограма доповіді на засіданні
Президії НАН України 23 серпня 2023 року

У доповіді зазначено, що прийняття 16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України та ухвалення 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України стало кульмінацією багатовікової історії державотворення України. Історія України – це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу. Ця боротьба була спрямована на визволення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності.

Шановний Анатолію Глібовичу!

Шановні колеги!

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР ухвалила **Декларацію про державний суверенітет України**, що вивело конфронтацію між урядами СРСР і УРСР на новий рівень. А вже за рік, 24 серпня 1991 р., на позачерговій сесії Верховної Ради народні депутати ухвалили **Акт проголошення незалежності України** та винесли це питання на Всеукраїнський референдум.

На Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Акт підтримали 90,32 % українців. Це ознаменувало *відродження незалежної держави Україна*.

Того самого дня відбулися перші президентські вибори, на яких переміг голова Верховної Ради Леонід Кравчук.

З прийняттям зазначених вище політико-правових документів було перейдено своєрідний рубікон у багатовіковій історії боротьби за незалежність України.

Поняття державності. Державність інколи розглядають як синонім держави. Ще в 1949 р. політик і письменник, голова першого українського уряду Володимир Винниченко визначав **державність** «*як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, що зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому*».

Державність є фундаментом, корінням держави, яка, у свою чергу, є своєрідним вінцем державності. По суті, державність — це глибинна потенція та воля народу, його ментальності й культури до створення і розвитку незалежної держави. Наявність державності означає реальність суверенітету держави. Отже, зміст поняття «державність» є значно ширшим за поняття «держава».

Які ж основні **ознаки державності**? Передує цьому:

1) *втілення права певної етносоціальної спільноти на незалежність*, що є першим кроком на шляху до власної державності;

2) *наявність органів публічної влади*, яка виступає у двох формах: *державна влада*, до якої належать глава держави, органи законодавчої, виконавчої та судової влади, силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо), і *муниципальна влада* — представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування;

3) *державний суверенітет*, який передбачає верховенство держави на своїй території та незалежність у міжнародних відносинах;

4) *система правових норм* (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини;

5) міжнародне визнання держави і, як наслідок, її *міжнародна правова ідентифікація*.

Державні символи й атрибути — це передусім *державний прапор, державний герб і державний гімн*. Вони закріплені в законодавстві як офіційні знаки, які формувалися впродовж тривалого часу та належать до найбагатших та найзмістовніших символічних систем людства і символізують суверенітет держави, вказують на те, що Україна має *власну територію* з визначеними кордонами, населена національним колективом, об'єднаним спільною культурою і спільними світоглядними цінностями.

Мова також виступає як державницький атрибут, ключовий маркер національної самоідентифікації.

Невід'ємними державницькими атрибутами є також *національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, на-*

родна пісня, знакові історичні та сучасні особистості.

4 жовтня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до статутів Збройних Сил України», яким фактично затвердила ще один атрибут — національне гасло: *«Слава Україні! — Героям слава!»*. Юридично це офіційне вітання у Збройних Силах та Національній поліції, але громадяни дуже часто використовують його в повсякденному суспільно-політичному житті.

Про історію української державності. Українська державність нерозривно поєднана з історією української церкви. Тому логічно, що в новітній історії *День Державності* пов'язали з *Днем Хрещення Русі*. Адже 28 липня 988 р. князь Київський Володимир Великий хрестив Русь. Це був *цивілізаційний вибір*, який дав можливість тодішній Русі (не Росії!) вписатися в європейський культурний простір.

У 2023 р. День Державності ще відзначали 28 липня. Проте вже наступного року він відзначатиметься *15 липня* у зв'язку з переходом Православної церкви України та Української греко-католицької церкви на новоюліанський стиль календаря.

Історія державно-правових практик на території сучасної України бере початок від середини I тис. до н.е., коли в народів і племен Північного Причорномор'я (на території сучасних Миколаївської, Херсонської областей, частини Одеської області, а також Криму) та давньогрецьких колоністів сформувалися *перші державні утворення*.

Це були розмаїті за формою устрою давні держави, які виникли в процесі розпаду первіснообщинного ладу й становлення організованого суспільства.

Історія України багатоаспектна, багатобарвна, складна. Проте не варто забувати, що її важливою складовою була *національно-визвольна боротьба нашого народу за свою державність*, за визволення з-під іноземного панування, за суверенність і свободу.

В історії власне Української держави й державності виділяють такі періоди її становлення та розвитку:

- *перший період* (від IX ст. до другої половини XIV ст.) — Київська Русь, Галицько-Волинська держава;

- *другий період* (від середини XVI ст. до кінця XVIII ст.) — Запорозька Січ та Українська козацька держава (Гетьманщина);

- *третій період* (1917–1921 рр.) — Українська Народна Республіка (УНР) за Центральної Ради, Українська Держава за Павла Скоропадського, УНР за Директорії та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР);

- *четвертий період* (від 24 серпня 1991 р.) — сучасна Українська Держава.

При цьому були періоди, коли процес державотворення переривався, українці опинялися у складі інших держав. По-різному складалися їхні долі, проте поневолення завжди залишалося поневоленням і негативно позначалося на ідентичності українців. Однак українці, як і інші європейські народи, завжди цінували свободу і прагнули відтворення власної держави. Тому й підіймалися на боротьбу за її відродження. Маємо підстави говорити, що відправною точкою багатовікової трансформації і кристалізації сучасного українства стала **києво-руська ідентичність**, орієнтована на **цінності свободи, гідності та персональної самореалізації**, які глибинно резонують із цінностями Західного світу, що було одним із потужних рушіїв державотворення.

Натомість базисом формування ідентичності сучасних росіян стала пізніша за часом виникнення **московсько-російська ідентичність**, орієнтована на **імперську велич**. Саме на цій основі сьогодні розгортається неоімперська експансія путінської Росії, передусім масштабна війна проти України. Характерно, що ця ідентичність почала проявлятися у фальсифікації історії, коли в Москві стали замовчувати те, що саме Київ був політичним центром Русі, що Русь була саме «Київською», а не «Давньою». Російські історики «забувають» нагадати своїм громадянам, що тоді на європейській території сучасної Росії слов'ян узагалі не було. Вони там з'являються лише у VIII ст. І знову ж: слов'янські племена, які прийшли з території сучасної Польщі, — кривичі, словени

та в'ятичі — були не засновниками держави Русь, а племенами, підкореними Києвом.

Коли в 1240 р. Київ завоювали монголо-татари, то й сама держава Київська Русь фактично розпалася. Щоправда, ще впродовж 100 років вона функціонувала на теренах сучасної західної України як Галицько-Волинське князівство, а потім Руське Королівство, оскільки Галицько-Волинський князь Данило отримав корону від Папи Римського.

У цей час усі території сучасної європейської частини Росії були підкорені Золотій Орді — державі монголів і татар. Москва була маленьким містечком і ніяк, навіть із часом, коли її міць зросла, не могла бути наступницею могутньої Київської держави.

Ця правдива історія була цинічно викривлена ще в російських підручниках середини XVIII ст., щоб якось пояснити державну укоріненість Російської імперії в глибині віків. З цією ж метою, щоб надати експансіоністським планам «культурно-історичної респектабельності», цар Петро I перейменував Московську державу на Росію. Таке перейменування пов'язує сучасну Росію з Руссю тільки словесно, проте аж ніяк не історично.

Нещодавно ексміністр культури Російської Федерації В. Медінський презентував *новий підручник з історії* для 10–11 класів, у якому знову переписано розділи про 1970-ті — 2000-ні роки і додано розділ, присвячений воєнній агресії проти України з 2014 р. *Воєнний злочин тут оголошено подвигом і славою Росії*.

Росія не просто перетворюється на неототалітарну державу, яка заражує населення імперською манією та брехнею, це вже де-факто країна диктатури ідеології **рашизму**. Рашисти лицемірно засуджують «переписування історії» в сусідніх країнах і водночас самі роблять це, особливо наполегливо — за правління президента Путіна.

Процес самоствердження української нації, її державності виявився надзвичайно довготривалим і неймовірно складним, а останнім часом обернувся ще й на трагічно-кривавий. Україна змушена доводити своє право на існування, захищати незалежну суверенну державу у збройному опорі агресивному сусідові.

Підготовка Росії до агресії та її складові.

Ключовою передумовою воєнної агресії Росії стала її *інформаційна війна* проти України. Ця війна трансформувалася від антиукраїнської пропаганди до пропаганди війни.

Одним з аспектів підготовки Росії до агресії стало також *правове протистояння*, яке здійснювалося на вищому державному рівні. Воно полягало у прийнятті низки законів та інших правових актів, зокрема щодо юридичного статусу Криму, співробітництва України з НАТО, статусу російської мови в Україні.

Одночасно розгорталася *економічна війна* Росії проти України, спрямована насамперед проти економіки східних і південних українських земель, які через певні особливості розвитку місцевого самоврядування залежали від Російської Федерації, зокрема як отримувачі сировини та енергоресурсів і постачальники значної частки власної продукції.

Зомбованість російською пропагандою частини населення Сходу й Півдня України, релігійно-політичний вплив Московського патріархату призвели до прямого й опосередкованого **залучення Російської православної церкви до збройної агресії проти України**. Зокрема, встановлено, що окремі терористичні угруповання Росії зосереджувалися при церквах, а деякі «святі отці» брали безпосередню участь у бойових діях проти України.

Окупація Криму (27 лютого – 18 березня 2014 р.). У ніч проти 27 лютого 2014 р. будівлі Верховної Ради та Уряду Автономної Республіки Крим захопили озброєні «невідомі особи», встановивши на них російські прапори. За повідомленнями ЗМІ, центр Сімферополя було перекрито правоохоронцями, піднятими по тривозі, обмежено рух громадського транспорту. 16 березня 2014 р. відбувся так званий «референдум» про статус Криму, на якому, за офіційними даними Росії, 96,77 % жителів Автономної Республіки Крим і міста Севастополь проголосували за приєднання цих територій до Росії.

17 березня Верховна Рада АРК проголосила незалежність Республіки Крим, а 18 березня у Георгіївській залі московського Кремля Путін

спільно із самопроголошеними головою Ради Міністрів АРК Сергієм Аксьоновим, спікером Верховної Ради АРК Володимиром Константиновим і головою Севастопольської міської державної адміністрації Олексієм Чалим підписали Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії.

21 березня Рада Федерації Росії прийняла закон про ратифікацію Договору від 18 березня 2014 р. та закон про утворення *нових суб'єктів федерації* – Республіки Крим і міста федерального значення Севастополь, засвідчивши анексію цих регіонів Росією.

Проросійські виступи на сході та півдні України. Починаючи з 1 березня 2014 р. у східних, центральних і південних регіонах України відбулася низка акцій, проведених за участю російських спецслужб і спрямованих на повалення конституційного ладу держави, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної та проти нової української влади.

На противагу цим акціям у східних і південних регіонах проукраїнські сили проводили акції на підтримку територіальної цілісності України та її державного устрою.

Окупація Криму та прояви українофобії з боку проросійських мітингувальників на півдні та сході країни спричинили глибоке обурення населення України, що за кілька днів переросло в масові акції протесту.

Антитерористична операція. 12 квітня 2014 р. російський диверсійний загін на чолі з Ігорем Гіркіним захопив міста Слов'янськ і Краматорськ та низку менших населених пунктів Донецької області.

Ввечері того самого дня РНБО України прийняла рішення про початок *антитерористичної операції* із залученням Збройних Сил України без введення воєнного стану. Рішення було оголошено наступного дня, а сама операція розпочалася 14 квітня 2014 р.

Причиною неприйнятності введення воєнного стану навесні 2014 р. Олександр Турчинов назвав необхідність провести президентські вибори, що дозволило б обрати Україні законного президента.



Рис. 1. Карта із зображенням імовірних російських планів вторгнення в Україну, складена за матеріалами, опублікованими незалежно виданням Bild (<http://surl.li/kyjhmi>) і Центром стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS) (<http://surl.li/kyjib>)

Зона проведення антитерористичної операції (АТО) охоплювала Донецьку і Луганську області, а також Ізюмський район та м. Ізюм Харківської області. Одним із перших завдань АТО було звільнення Слов'янська.

Улітку 2017 р. виникли пропозиції щодо зміни формату операції. 13 червня секретар РНБО Олександр Турчинов зробив заяву, в якій зазначив, що в Україні потрібно завершити антитерористичну операцію та перейти до нового формату захисту, визначивши на законодавчому рівні засади державної політики щодо звільнення окупованих територій.

18 січня 2018 р. було ухвалено закон про деокупацію Донбасу, який передбачав можливість завершення антитерористичної операції запровадженням воєнного або надзвичайного стану й переданням управління від СБУ, яка формально керувала АТО, до Об'єднаного оперативного штабу ЗСУ. Закон було підписано 20 лютого 2018 р.

Ескалація російської агресії (2021–2022 рр.). 24 березня 2021 р. президент України Володимир Зеленський підписав Указ №117/2021, яким було затверджено Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополь.

На початку 2022 р. президент США Джо Байден заявив, що, на його думку, Росія вторгнеться в Україну і це повномасштабне вторгнення буде «найважливішим з-поміж того, що сталося у світі з погляду війни та миру з часів Другої світової війни». Під час розмови з президентом Володимиром Зеленським він дав зрозуміти, що Сполучені Штати та їхні союзники й партнери дадуть рішучу відповідь у разі, якщо Росія вторгнеться в Україну. При цьому США в офіційній відповіді держсекретаря США Ентоні Блінкена відхилили вимогу Росії заборонити Україні вступити до НАТО (рис. 1).

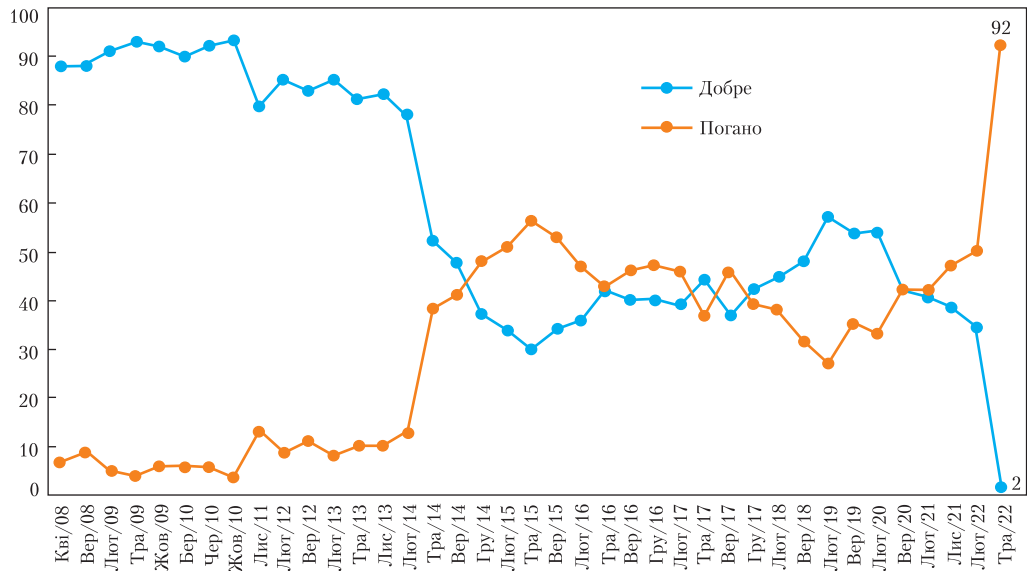
22 лютого 2022 р. Сполучені Штати і Велика Британія оголосили, що найближчими днями почнуть вводити санкції проти Росії. Це сталося після того, як Путін заявив, що офіційно визнає «ДНР» і «ЛНР» незалежними регіонами, і почав вводити війська в ці східні частини України. Путін стверджував, що присутність більшої кількості російських військовослужбовців потрібна для «підтримки миру», проте це викликало серйозну негативну реакцію з боку світових лідерів.

Того самого дня президент Володимир Зеленський заявив, що розгляне можливість розриву дипломатичних відносин України з Російською Федерацією.

23 лютого 2022 р. президент Володимир Зеленський оголосив *надзвичайний стан* на 30 днів для всієї України, за винятком Донецької та Луганської областей, які перебували в режимі надзвичайного стану з 2014 р. Ввечері цього дня ватажки так званих ДНР та ЛНР Денис Пушилін і Леонід Пасічник звернулися до Путіна з проханням про воєнну допомогу.

Вторгнення 2022 року. 24 лютого 2022 р. о 5-й годині ранку Путін офіційно оголосив про проведення *спеціальної воєнної операції* в Україні. Насправді почалося повномасштабне вторгнення збройних сил Росії в Україну. Російські війська перетнули кордон на півночі і півдні, завдали ракетно-бомбових ударів по аеродромах і складах зброї по всій території України, розпочали інтенсивні обстріли підрозділів ЗСУ у східному регіоні.

Рис. 2. Динаміка ставлення українців до Росії (за даними опитування, проведеного КМІС 13–18 травня 2022 р.). <http://surl.li/cbiwm>



На той момент потенціал російської армії значно перевищував потенціал українських збройних сил (див. табл.): за чисельністю військовослужбовців — майже в 4 рази, за кількістю танків — у понад 5 разів, самохідної артилерії — у 8 разів, винищувачів — у 19 разів, а за оборонним бюджетом — у 4 рази.

Кількісна порівняльна оцінка збройних сил України та РФ в 2021 р. (за даними Global Labour Resilience Index 2022)

Показники	Україна	РФ	РФ/Укр.
Військовослужбовці	255 000	1 014 000	3,98
Резервісти	900 000	2 000 000	2,22
Танки	2 430	13 000	5,35
Броньовані машини	11 435	27 100	2,37
Самохідна артилерія	785	6 540	8,33
Буксирна артилерія	2 040	4 465	2,19
РСЗВ	550	3 860	7,02
Винищувачі	42	789	18,8
Штурмовики	25	742	29,7
Ударні гелікоптери	34	538	15,8
Капітальні кораблі	—	80	—
Субмарини	—	64	—
Малий флот	13	206	15,9
Оборонний бюджет, \$млн	9 600	42 129	4,39

Верховна Рада України одногослосно ухвалила запровадження *воєнного стану*. У перші ж дні війни країна-агресор зазнала великих втрат у живій силі та військовій техніці й була змушена відступити з цілої низки захоплених територій. До 8 квітня 2022 р. Збройні Сили України повністю звільнили Київщину, Житомирщину, Чернігівщину та Сумщину і таким чином остаточно зруйнували плани Путіна на швидке захоплення України. Російська армія зіткнулася з набагато більшим опором, ніж вона очікувала. Це сталося завдяки *консолідації народу України* і сприйняттю Росії як цивілізаційної протилежності України (рис. 2).

14 квітня 2022 р. Верховна Рада України визнала дії, вчинені Росією, **геноцидом українського народу**. Акти геноциду в діях Росії проявилися, зокрема, у масових звірствах у Бучі, Бородянці, Гостомелі, Ірпені, Маріуполі та багатьох інших містах. Ці злочини кваліфікують як найбільші в Європі злочини проти людяності з часів Другої світової війни.

При цьому 22 квітня 2022 р. Міністерство оборони РФ оголосило цілі війни, розв’язаної в Україні, — **повний контроль над Донбасом та Південною Україною, зокрема й над сухопутним коридором у Крим і Придністров’я**. Ця неприхована декларація агресії сприяла

консолідації країн євроатлантичного регіону щодо одностайного засудження воєнної агресії Росії проти України та спонукала їх надати військову допомогу нашій державі.

26 квітня 2022 р. за ініціативою США на авіабазі «Рамштайн» у Німеччині відбулася зустріч глав оборонних відомств та начальників штабів понад 40 держав світу. За підсумками зустрічі де-факто було створено *антиросійську коаліцію*. Німеччина приєдналася до країн — надавачів зброї. Велика Британія та Франція зобов'язалися постачати в Україну артилерію і зенітно-ракетні комплекси. 28 квітня 2022 р. Конгрес США прийняв Закон про ленд-ліз для оборони демократії України (Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act).

22 травня 2022 р. Верховна Рада України визнала Російську Федерацію **державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом**.

Зрештою агресор перейшов до *війни на виснаження*.

Шлях до Перемоги та повоєнного відновлення України. Агресія Росії спричинила суттєві зміни у міжнародних відносинах і активізувала процес формування **нового світового порядку**. За цих умов Україні важливо визначити свою позицію у складному й суперечливому процесі геополітичних трансформацій, а також **власну стратегію досягнення миру**, яка має доповнювати Формулу миру президента Володимира Зеленського.

Національні інтереси України в умовах війни та становлення нового світового порядку є насамперед такі:

1) збереження та розвиток українського народу як спільноти людей, що проживає на території держави, має спільну культуру й спільні світоглядні цінності;

2) збереження державності України та формування консолідованої ідентичності;

3) забезпечення деокупації та збереження національної території держави, що уможливить використання географічних, ресурсних, історичних, ментальних та інших особливостей України як переваг у соціально-економічному розвитку країни та в її міжнародній кон-

курентній боротьбі, що має сьогодні ознаки турбулентності.

При цьому українці усвідомлюють небезпеку з боку Росії. За результатами опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в червні 2022 р., переважна більшість українців (понад 70 %) проголосувала б за вступ до НАТО, якби в Україні відбувся відповідний референдум*.

Отже, *національна безпека* має бути найважливішим пріоритетом розвитку Української держави. При цьому слід враховувати, що сусідство з РФ й надалі становитиме загрозу для України. Тому одним із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки країни має стати розвиток оборонно-промислового комплексу та Збройних Сил України з урахуванням наявних загроз, військової та економічної сили країни-агресора та передового досвіду інших країн (насамперед країн НАТО) із забезпечення власної обороноздатності. Україна повинна мати потужний диверсифікований оборонно-промисловий комплекс, який виготовлятиме конкурентоспроможні види озброєння та військової техніки як самостійно, так і спільно з іншими країнами Європи та світу або за ліцензіями закордонних виробників.

В умовах жорсткого протистояння з РФ без'ядерна Україна повинна мати *ядерну парасольку*, а отже, належати не менш ніж до одного військового й економічного союзу (принаймні до НАТО та ЄС) разом з іншими демократичними країнами Європи та світу.

Успішна розбудова економіки України передбачає не відтворення її старої структури, а розвиток на нових засадах, що враховують, зокрема, потенціал освіти та науки, перспективи застосування новітніх технологій і сучасних підходів до просторової локалізації виробництва. Вона має бути спрямована на створення умов для ефективної зайнятості, забезпечення зростання доходів населення, подолання бід-

* Геополітичні орієнтації жителів України: результати телефонного опитування, проведеного 6–20 липня 2022 р. Київський міжнародний інститут соціології. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1125&page=1>

ності, зменшення соціального розшарування, створення сприятливих умов для бізнесу та інвестування, що зрештою дасть країні можливість уникнути пастки бідності.

Консолідація держави й громадянського суспільства є принципово необхідною умовою з огляду на геополітичну турбулентність і жорстку економічну конкуренцію у світі в найближче десятиліття.

Основоположними принципами моделі національної стійкості (резильентності) України є такі:

- 1) цивілізаційна визначеність і цілісність;
- 2) випереджувальний характер та інноваційність;
- 3) людиноцентризм.

Стратегія національної стійкості має зовнішній і внутрішній виміри, складниками яких є:

- економічна стійкість;
- соціально-політична й правова стійкість;
- гуманітарна стійкість;
- духовно-культурна стійкість;
- освітня й наукова стійкість;
- стійкість масових комунікацій (мережево-інформаційна стійкість);
- кіберстійкість;
- військово-політична стійкість.

Усе це в комплексі не лише дозволить реалізувати національні інтереси нашої держави, а й сприятиме подальшому розвитку цивілізаційної суб'єктності України, що постає головною запорукою перемоги у війні та необхідною умовою забезпечення національної стійкості держави у період повоєнного відновлення.

Дякую за увагу!

Serhii I. Pyrozhkov

Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7539-0248>

SUSTAINMENT AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STATEHOOD IN CONDITIONS OF WAR AND PEACE

Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, August 23, 2023

The report states that the adoption by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on July 16, 1990 of the Declaration on the State Sovereignty of Ukraine and of the Act of Proclamation of Ukraine's Independence, on August 24, 1991, was the culmination of the centuries-old history of Ukraine's state formation. The history of Ukraine is, in fact, the history of the national liberation struggle of the Ukrainian people for their state. This struggle was aimed at liberating the Ukrainian people from foreign rule and gaining national state independence. Russia's open and full-scale armed aggression, blatant anti-Ukrainian rhetoric and denial of Ukraine's right to be a sovereign state became a real threat to Ukrainian statehood and actualized a number of problems regarding its sustainment not only during the war, but also after its end.

Cite this article: Pyrozhkov S.I. Sustainment and development of Ukrainian statehood in conditions of war and peace. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.* 2023. (10): 22–29. <https://doi.org/10.15407/visn2023.10.022>